

Formatief evalueren

'Ik kan nu mijn ouders uitleggen wat ik heb geleerd en welke doelen ik heb behaald. Alleen een cijfer zegt niks over wat je kunt.' - Leerling Femke

'Wij geven onszelf een cijfer, bijvoorbeeld voor inzet. Dat doet de leraar ook. Dan gaan we samen kijken waarom we allebei een bepaald cijfer hebben gegeven. En ook hoe ik het de volgende keer aanpak.'

- Leerling Max

Voor je ligt een **bewaarnummer** vol met kennis over en praktijken van formatief evalueren. Leraren, schoolleiders en begeleiders van de leernetwerken 'Formatief evalueren' bundelden theorieën, voorbeelden, instrumenten en hulpmiddelen om jou als leraar en schoolleider handvatten te geven om werk te maken van formatief evalueren.

Colofon

Deze special is ontwikkeld vanuit de leernetwerken 'Formatief evalueren' waaraan 28 VO-scholen deelnemen in samenwerking met SLO, nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling, Hogeschool Utrecht, Wageningen Universiteit en VO-Raad.

Meer informatie vind je op formatiefevalueren.slo.nl. Interesse in deelname aan de leernetwerken? Neem contact op met Gerdineke van Silfhout (SLO), g.vansilfhout@slo.nl.

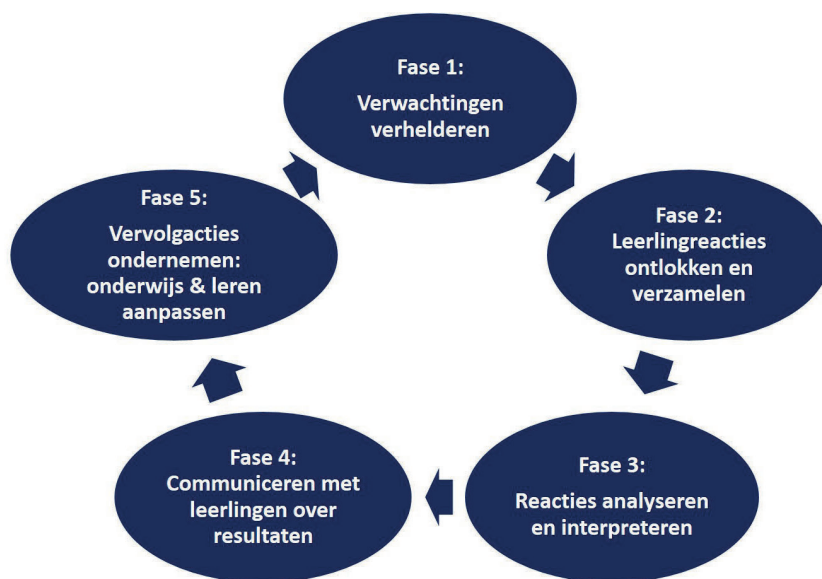

Wat is formatieve evaluatie en wat DOET de leraar in de klas?

► door Judith Gulikers (Wageningen Universiteit), Liesbeth Baartman (Hogeschool Utrecht), Gerdineke van Silfhout (SLO), & Marijke Veugen (Wageningen Universiteit), foto SLO

Veel leraren dromen van een klas vol actieve, gemotiveerde leerlingen. Leerlingen die weten waarvoor en waartoe ze leren en idealiter meer zelf aan het stuur van hun eigen leerproces draaien. Maar hoe stimuleren we dit leerproces en krijgen we leerlingen hier actief bij betrokken? En hoe krijgen wij en onze leerlingen zicht op dit leren en de voortgang zonder iedere week een schriftelijke overhoring te geven? Formatief evalueren zou een middel daarvoor kunnen zijn, maar het implementeren ervan in de klas blijkt nog niet zo makkelijk (Sluijsmans, Joosten-ten Brinke & van der Vleuten, 2013). Uit onderzoek weten we dat de leraar de cruciale schakel is.

Om grip te krijgen op wat een leraar concreet kan doen in de klas om formatief evalueren vorm te geven, analyseerden we 106 onderzoeken over dit onderwerp (Gulikers & Baartman, 2017). Hierbij benaderen we formatief evalueren als een proces waarbij je als leraar continu zicht houdt op de ontwikkeling van leerlingen. Formatief evalueren is namelijk meer dan alleen een instrument inzetten, zoals een quiz, rubric of oefentoets. We beschrijven in de publicatie het formatieve proces in een cyclus van vijf samenhangende fasen (Figuur 1).

Figuur 1. De cyclus van formatief evalueren (Gulikers & Baartman, 2017)

In dit artikel beschrijven we wat elke fase inhoudt en vraagt van de leraar. Een aantal voorbeelden van deze fasen vind je ook terug in deze special.

Fase 1: Verhelderen van verwachtingen

Weten jouw leerlingen wat ze uiteindelijk moeten kennen en kunnen en hoe ze dat gedurende een periode gaan bereiken? En

hebben ze een idee hoe succes er dan uit ziet? In deze fase gaat het erom dat je als leraar helderheid geeft over de leerdoelen en samen met leerlingen ontdekt wat de succescriteria voor deze leerdoelen zijn. Dit doe je bijvoorbeeld door met leerlingen goede en minder goede voorbeelden te vergelijken. Zo'n aanpak geeft leerlingen een goed beeld van wat er van hen verwacht wordt, zoals de voorbeelden van Marianne Heijden en Mirjam Westerhof in deze special laten zien. In deze fase helpt het als je als leraar goed zicht hebt op de leerlijnen en misconcepties in jouw vakgebied: hoe bouwt de kennis zich op? Welke fouten maken leerlingen veel? Investeren in fase 1 helpt om de volgende fasen van de FE-cyclus beter uit te voeren.

Fase 2: Het ontlocken van leerlingreacties

Zet jij methodieken in waarmee jouw leerlingen je laten zien in hoeverre ze de leerdoelen al beheersen? In deze fase gaat het erom dat je bewust kiest voor een methodiek om reacties aan je leerlingen te ontlocken die je informatie geven over waar de leerlingen staan ten opzichte van de leerdoelen. Een belangrijk inzicht hierbij is dat dit kan via geplande, formele methodieken, zoals diagnostische toetsen, maar ook via meer ongeplande, informele werkvormen zoals observaties en klasdiscussies. Leraren die formatief evalueren goed in de vingers hebben, zijn in staat om een rijk repertoire aan methodieken in te zetten om informatie aan leerlingen te ontlocken passend bij de leerdoelen. Deze leraren stellen bijvoorbeeld geen vragen gericht op "weet de leerling het goede antwoord" ('ja/nee'-vragen), maar stellen open vragen die leerlingen prikkelen om hun begrip van de stof toe te lichten of aan elkaar uit te leggen.

Fase 3: Leerlingreacties analyseren en interpreteren

Weet je nu goed genoeg waar je klas en individuele leerlingen staan ten opzichte van de leerdoelen? In deze fase is het belangrijk jezelf bewust deze vraag te stellen. En als je hier nog niet voldoende antwoord op kunt geven, dan moet je doorvragen of aanvullende informatie gaan ontlocken aan de leerlingen (fase 2). Goede FE-praktijken betrekken leerlingen ook bij het zelf analyseren van hun eigen werk en dat van elkaar, zoals het voorbeeld van Sjoerd Bergambagt in deze special laat zien.

Fase 4: Communiceren over resultaten met leerlingen

Dit is de fase van feedback geven. Pak jij bij het geven van feedback de leerdoelen en succescriteria erbij? Dat is erg belangrijk voor effectieve feedback. In fase 2 en 3 heb je informatie

verzameld en geïnterpreteerd over waar de leerling staat ten opzichte van de leerdoelen en dat geef je in deze fase aan leerlingen terug. En als je leerlingen elkaar feedback laat geven, dan is het belangrijk dat je hun hiervoor een structuur biedt en het ze voordoet. Aan de hand van de succescriteria en voorbeelden (fase 1) geven leerlingen elkaar feedback. Een aandachtspunt bij deze fase is om naast verbeterpunten ook naar de sterke punten van leerlingen te kijken én om te zoeken naar feedback op groepjes- en klasniveau, omdat alle leerlingen individueel feedback geven vaak onmogelijk is.

Fase 5: Vervolgacties ondernemen door de leraar en/of de leerling

Pas jij je lessen aan als je hebt ontdekt dat je leerlingen de leerdoelen nog niet, of juist al wel behaald hebben? Vaak eindigt formatief evalueren bij het geven van feedback (fase 4) en blijft een goede, doelgericht vervolgactie uit, terwijl dat wel nodig is voor leerlingen om de leerdoelen te behalen. Die vervolgactie kan betekenen dat je als leraar andere manieren van uitleggen, andere werkvormen of groepssamenstellingen kiest. Een vervolgactie kan ook zijn dat je met de leerlingen bekijkt hoe zij op een andere manier kunnen leren. Fase 5 is de moeilijkste fase. Het effectief kunnen aanpassen van je les en met leerlingen in gesprek gaan over andere manieren van leren vraagt een nieuw handelingsrepertoire. Leraren die dit goed kunnen, voelen zich bekwaam én durven af te wijken van de lesmethode en het vooraf afgesproken lesprogramma.

Ga ook naar:

- **podcast**

In deze podcast van Judith Gulikers, Wageningen University, van 20 minuten wordt besproken hoe de cyclus van formatief evalueren eruit ziet en hoe de vijf fasen in de praktijk vorm kunnen krijgen. <https://bit.ly/2yZp3vD>

- **NRO-overzichtstudie**

Hier vind je de overzichtsstudie 'Formatief toetsen: wat DOET de docent in de klas?'. <https://bit.ly/2rsxJjp>

- **Hoor- & werkcollegereeks Formatief toetsen**

Samen met lerarenopleiders heeft SLO een collegereeks Formatief Toetsen ontwikkeld voor pabo's, tweede- en eerstegraads lerarenopleidingen. Ook interessant voor zittende leraren vanwege de onderzoeksliteratuur, voorbeeldpraktijken, opdrachten en filmmateriaal. <https://bit.ly/2TlJrEs>

Wat formatief evalueren NIET is

1. Formatief evalueren betekent "goed lesgeven" of "goed feedback geven"

Formatief evalueren heeft inderdaad te maken met goed lesgeven. Maar niet alles wat 'goed lesgeven' heet, is ook formatief evalueren. Formatief evalueren is altijd gericht op het inzichtelijk krijgen van het leerproces van de leerlingen. Formatief evalueren is bovendien doelgericht en vanuit een cyclisch proces lesgeven, waarbij er sprake is van heldere leerdoelen, informatie over waar de leerling staat ten opzichte van de leerdoelen én concrete vervolgacties om de leerdoelen te behalen. Feedback is daar een essentieel maar niet het enige onderdeel van.

2. Formatief evalueren betekent "cijferloos" lesgeven

Dat is niet waar. Op bepaalde momenten in het onderwijsproces is toetsing voor/met een cijfer bedoeld om een leerstofeenheid af te sluiten en tot een eindoordeel te komen. Leerlingen laten zien of ze aan de minimale (nationale) eisen voldoen in proefwerken, schoolexamens en eindexamens. De weg ernaartoe is echter zo vormgegeven dat een leerling weet waar hij staat en de leraar onderwijs op maat kan geven. Dus geen batterij aan kleine 'uit het hoofd stamp'-toetsjes mét cijfer en zonder leerdoelgerichte feedback. Lees vooral de blog van René Kneyber voor drie manieren waarop je formatief en summatief toetsen kunt combineren: <http://toetsrevolutie.nl/?p=316>.

3. Formatief evalueren verhoogt de administratieve druk

Zeker niet. Bekijk als school wat de leerdoelen op lange termijn zijn waar leerlingen zich gedurende een belangrijk deel van het curriculum in ontwikkelen. Leg ontwikkeling op deze leerdoelen vast. Begin vooral niet de opbrengsten op alle informele, kleine formatieve methodieken vast te leggen die zijn gericht op het behalen van leerdoelen en kleinere leerdoelen. Dit proces is ter ondersteuning van het leerproces en het beter vormgeven van je lessen, niet ter verantwoording van de ontwikkeling van iedere individuele leerling.

Leerdoel behaald: ik kan volgens een stappenplan werken

► door Mirjam Westerhof, vmbo-docent Profiel Groen, Clusius College Castricum

Binnen het profiel Groen geven we op het Clusius College de module 'Tussen productie en verkoop'. Leerlingen willen tijdens deze module het liefst gelijk aan de slag. Het lezen van instructies of stappenplannen vinden ze vaak niet leuk. Toch besteden we er veel lestijd aan, omdat leerlingen in hun stage en beroep vaak met stappenplannen en protocollen moeten werken.

Bij de modules formuleren we leerdoelen en succescriteria (fase 1 van de FE-cyclus), zoals: 'Ik kan volgens een stappenplan werken'. We bespreken het belang ervan aan de hand van concrete voorbeelden aan het begin van de module en gedurende het oefenen in de praktijk. Ook betrekken we leerlingen actief bij het verhelderen van leerdoelen en stellen we gezamenlijk succescriteria op.

Bijvoorbeeld bij de praktijkles 'Yoghurt maken'. Leerlingen voeren het stappenplan uit: het ontsmetten van een potje en het bereiden van de yoghurt. In plaats van een instructie te geven, bekijken leerlingen met elkaar een aantal foto's. Foto's van een instructieblad waarop afgevinkte instructies staan; een potje dat ondergedompeld staat in sodawater. Maar ook: foto's met een rommelig aanrecht; rondslingerend gereedschap; een ongebruikt stappenplan; een potje dat niet volledig onder water staat.

Elke leerling schrijft twee punten op waaraan je concreet kunt zien dat in het ene geval het leerdoel wel en in het andere geval niet is behaald. Dat benoemen ze expliciet, waarbij het er uiteindelijk om gaat dat leerlingen het gewenste gedrag benoemen. Klassikaal worden deze 'succescriteria' besproken en vergeleken met de succescriteria van de leraar.

Op deze manier zijn leerlingen meer betrokken bij de les en leerdoelen. Ze weten hoe ze hun doel kunnen behalen. Door in meerdere lessenseries en leerjaren het leerdoel terug te laten komen, ervaren leerlingen waarom het van belang is om stappenplannen goed te lezen en nauwkeurig uit te voeren.

Op een eenvoudige manier zicht op het leerproces én mogelijkheden tot snelle feedback

Concept checks

► door Ed van den Berg, vakdidacticus natuurkunde (VU) en lector Wetenschap en Techniekonderwijs (HvA) tot 2016 en momenteel betrokken bij het verdiepend leernetwerk Formatief evalueren

Gewoonlijk zijn leraren en leerlingen een aantal weken met de leerstof bezig, waarna er een toets (vaak voor een cijfer) volgt. Tijdens het leren is er interactie tussen leraar en leerlingen. Tegelijkertijd blijven toch nog veel problemen verborgen tot de toets. Dat is jammer. In dit artikel lees je meer over hoe je *gedurende* de les in enkele minuten begrips- en andere leerproblemen op kunt sporen én er onmiddellijk en adequaat op kunt reageren. In het kort: je stelt als leraar een klassikale vraag gerelateerd aan een belangrijk doel van de les. Een zogenoemde *concept check*. Alle leerlingen beantwoorden de vraag individueel, op papier of digitaal en op een

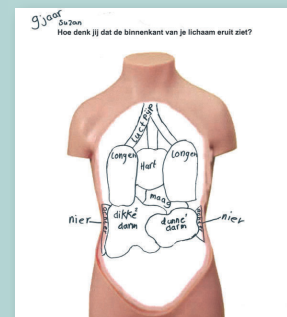
manier die snel te analyseren is, bijvoorbeeld met een diagram of grafiek, of een kruisje in een kolom. Je loopt rond en bekijkt binnen een minuut antwoorden van een stuk of tien leerlingen. Je weet daardoor al snel wat goed en wat niet goed gaat en je kunt je les daarop aanpassen.

Concept checks

De voorbeelden 1-3 laten drie zogenoemde 'snelle-antwoorden-formats' zien, waarbij je als leraar in één oogopslag ideeën of antwoorden van leerlingen kunt herkennen. Ook kun je zien welke voorkennis er is of welke fouten of misconcepties er zijn.

Voorbeeld 1

Concept check 'Hoe denk je dat de binnenkant van een lichaam eruit ziet?' Anatomische tekening door een 9-jarige leerling. Dit geeft een beeld van voorkennis die vervolgens in de les gebruikt kan worden.

Hoogte-/dieptepunten in verhaal: *fortune lines*

Voorbeeld 2

Leerlingen tekenen hoogte- en dieptepunten in het sprookje van Roodkapje. Soortgelijke grafieken kunnen gemaakt worden voor hoofdfiguren van romans, maar ook voor historische gebeurtenissen. Deze concept check kan meerdere keren worden ingezet door gebeurtenissen vanuit verschillende hoofdrolspelers te laten tekenen.

Voorbeeld 3

Een concept cartoon, te gebruiken om voorkennis te inventariseren of als start van een redeneer- of onderzoeksactiviteit. Er wordt gevraagd wie er gelijk heeft en waarom. Leerlingen kunnen stemmen over de drie opties en vervolgens in groepjesdiscussie gaan, of zelfs gaan onderzoeken.

Het is ook mogelijk om meerkeuzevragen te gebruiken. De leerlingen kiezen individueel een antwoord door een A, B, C, D, of E groot in hun schrift of op een wisbordje te schrijven of door digitaal te stemmen via digitale apps, zoals Socrative, Plickers. Ze beargumenteren hun antwoord mondeling of schriftelijk waarna de leraar inventariseert en op basis van de meest voorkomende fouten een passende vervolgactie kiest.

Naar aanleiding van de resultaten kan de leraar:

- a) doorgaan met de les als blijkt dat de meeste leerlingen het gewenste antwoord geven. De enkele leerlingen met fouten kunnen

later aandacht krijgen of geholpen worden door een medeleerling en/of de leraar;

- b) een korte klassikale uitleg geven om een fout/misconceptie te corrigeren, eventueel met een volgende concept check om het resultaat te controleren;
- c) leerlingen in duo's of groepjes laten discussiëren (peer teaching), waarbij leerlingen elkaar corrigeren en de luisterende leraar nog meer informatie opdoet over de kennis en redeneringen van leerlingen;
- d) een remediërende oefening geven voor in de klas of als huiswerk;

- e) een demonstratieproef of onderzoekje starten om antwoorden te onderzoeken.

Weinig tijd voor formatieve evaluatie

Ook redeneringen kunnen door het inzetten van concept checks zichtbaar worden gemaakt. Zo kunnen leerlingen door middel van delen van afbeeldingen een logische ordening aanbrengen. Een voorbeeld is een activiteit waarbij leerlingen losse botten van het bottenbeest krijgen die een paleontoloog heeft gevonden. Ze construeren daaruit het oorspronkelijke beest en beargumenteren ook of het beest een vlieger, loper, of zwemmer was en in welke omgeving het geleefd zou kunnen hebben.

Uit de constructies die leerlingen maken, is hun voorkennis te zien. De voorkennis ligt als het ware uitgespreid op tafel. De leraar kan vragen hoe leerlingen tot hun constructie zijn gekomen. Door elkaar te bevragen en door observerend leren kunnen leerlingen ook hun constructie beredeneerd aanpassen. Bijvoorbeeld doordat een leerling bij een medeleerling voelt hoe de bobbels van de ruggengraat lopen en de ruggengraat omkeert, waardoor de leraar het denken van de leerling ziet. Door deze activiteiten verzamelt de leraar veel informatie over (voor)kennis en redeneringen van leerlingen.

Samenvattend

Formatieve evaluatie hoeft geen extra tijd te kosten, maar kan geïntegreerd worden in de les en afgestemd worden op de leerdoelen. Door kleine leertaken in visuele vorm aan te bieden, zoals tekeningen, diagrammen, grafieken en tabellen, kan de langslappende leraar snel een indruk krijgen van waar de leerling staat in zijn leerproces en klassikaal of in groepjes feedback geven.

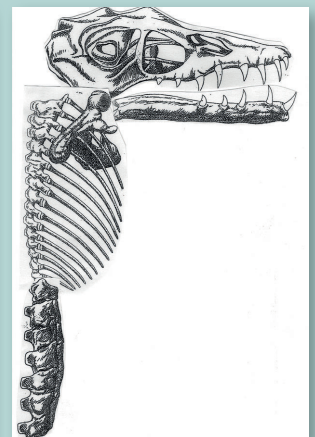
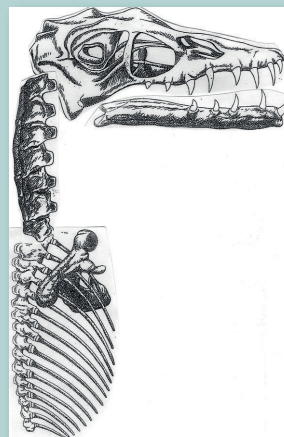
Voorbeeld 4

Botten van het bottenbeest die leerlingen in de juiste ordening bij elkaar moeten leggen en zo het beest construeren.

Voorbeeld 5a en 5b

De eerste ordening en de ordening na observatie van een medeleerling

Zicht op de verandercultuur

► door Machiel Bouwmans, onderzoeker bij het Lectoraat Beroepsonderwijs en docent HRM & People Analytics, Hogeschool Utrecht, en Herman Schalk, curriculumontwikkelaar bij SLO en begeleider FE-leernetwerk, foto SLO

Formatief evalueren toepassen in de les is geen garantie dat formatief evalueren ook echt gaat leven in de school. Het implementeren ervan in de school vraagt om aanpakken die verder gaan dan het klaslokaal en die gedragen worden door leraren én schoolleiding. Wanneer één of enkele leraren formatief lesgeven, is dat kwetsbaar. Wat is er nodig? Een verandering en borging in de cultuur, een verandering die begint bij individuele leraren maar zich uitbreidt en verduurzaamt.

Hoe ziet jouw schoolcultuur eruit? Waar wil je naartoe? Praten jullie daarover als team? Over hoe je een leercultuur kunt bewerkstelligen en hoe dat er concreet uit zou moeten zien? Het is nuttig om hier zicht op te hebben wanneer je formatief evalueren schoolbreed wilt implementeren en zo wilt komen tot een leercultuur. Vanuit de leernetwerkwerken 'Formatief evalueren' ontwikkelden we een contextscan die relevante kenmerken van een verandercultuur in beeld brengt.

De opbrengsten van de contextscan zijn natuurlijk primair voor het schoolteam zelf. Doordat leraren én leidinggevendenden de contextscan kunnen invullen, vormen de resultaten een goede basis voor een kritische dialoog over de implementatie van formatief evalueren. Binnen een leernetwerk, leerlab of bestuur is ook de balans opmaken van meerdere scholen informatief: wat zijn overeenkomsten, wat zijn verschillen en wat kun je van elkaar leren?

Aan de slag?

Wil je met je collega's aan de slag en jullie klaspraktijken (meer) formatief vormgeven? Gebruik dan vooral een of meerdere van onderstaande instrumenten, zoals de zelfscan of het kaartspel over de FE-cyclus of de handreiking, checklist en publicatie rondom fase 1 van de FE-cyclus.

• Zelfscan 'Mijn FE-activiteiten in de klas'

Deze zelfscan geeft je een beeld van wat jij in jouw klas doet aan formatief evalueren. Elke fase van de FE-cyclus komt aan bod, zodat je ziet wat je al doet en waar nog ontwikkelpunten liggen. Vul deze zelfscan ook in als team, zodat jullie van elkaar ook weten waar je staat en waar nog ontwikkelpunten liggen als vaksectie of als schoolteam. <https://bit.ly/2KaKcGU>

• Kaartspel 'In dialoog over de FE-cyclus'

Met dit kaartspel kan het team (vaksectie of werkgroep) van elkaar leren en reflecteren op ieders formatieve lespraktijk aan de hand van een groot aantal spelkaarten. <https://bit.ly/2DHDVm5>

De contextscan

De volgende aspecten worden in de contextscan bevraagd:

1. *De noodzaak om te innoveren:* in hoeverre zien leraren en schoolleiding de noodzaak van formatief evalueren en heeft het FE prioriteit?
2. *Een gedeelde visie over formatief evalueren:* in hoeverre is formatief evalueren ingebed in de schoolvisie, en is er consensus over deze visie?
3. *Leiderschap en rolverdeling:* in hoeverre is de rolverdeling in het implementatieproces duidelijk en wie bepaalt hoe formatief evalueren geïmplementeerd wordt?

4. *Eigenaarschap en vertrouwen*: in hoeverre zien leraren de meerwaarde in van formatief evalueren en voelen ze zich eigenaar van het implementatieproces? En: hebben leraren en schoolleiding vertrouwen in elkaar?
5. *De lerende organisatie*: in hoeverre worden leraren gestimuleerd zich te professionaliseren, kritisch te reflecteren op eigen handelen en opgedane ervaringen te delen? En: doen leraren dat ook?
6. *Facilitering*: in hoeverre worden leraren voldoende gefaciliteerd om formatief evalueren in hun lessen te verwerken en om te professionaliseren?
7. *Een competent en stabiel personeelsbestand*: in hoeverre is er aandacht voor de continuïteit van het implementatieproces bij verzuim of verloop? En: beschikken huidige en nieuwe leraren over de juiste competenties?
8. *Het implementatieproces*: in hoeverre zijn er heldere doelstellingen en kwaliteitseisen geformuleerd en is er een concrete planning? En: worden deze gebruikt om het implementatieproces te evalueren en bij te sturen?

Deze acht aspecten zijn uitgewerkt in 38 stellingen, die met 'ja' (groen), 'enigszins' (oranje) en 'nee' (rood) beantwoord kunnen worden, inclusief de mogelijkheid tot opmerkingen toevoegen. Als meerdere leraren en leidinggevendenden de contextscan invullen, krijg je een visuele indruk van hoe de vlag erbij hangt (zie afbeelding 1). Deze indruk is geen objectieve opname van de stand van zaken, maar een subjectieve: hoe denken leraren en leidinggevendenden over de aanwezige verandercultuur?

Contextscan Implementatie Formatief evalueren: Peiling 1									
Datum: 43350		Deelnemer:							
		Leidinggevende		Docent		Docent		Docent	
		Score	Score	Score	Score	Score	Score	Score	Score
1 Noodzaak om te innoveren									
Docenten zien de noodzaak in van het toepassen van formatieve evaluatie in lessen.		+	+	+	+	+	+	+	+
De schoolleiding ziet de noodzaak in van het toepassen van formatieve evaluatie in lessen.		+	+	+	+	+	+	+	+
Het implementeren van formatieve evaluatie in de school heeft een hoge prioriteit voor de schoolleiding en docenten.		+	+	+	+	+	+	+	+
2 Gedeelde visie									
Het belang van formatieve evaluatie is expliciet verwoord in de schoolvisie.		+	+	+	+	+	+	+	+
Het is voor docenten duidelijk waarom deze onderwijsontwikkeling in gang wordt gezet.		+	+	+	+	+	+	+	+
De schoolleiding stimuleert op school-, sectie- en/of opleidingsniveau het nadenken over het waarom, hoe en wat van formatieve evaluatie.		+	+	+	+	+	+	+	+
Er is consensus bereikt onder docenten en de schoolleiding over de visie op formatieve evaluatie.		+	+	+	+	+	+	+	+
3 Leiderschap									
Met de voorafgaande inbreng wordt duidelijk wat de uitdagingen en taakverdeling zijn.		+	+	+	+	+	+	+	+

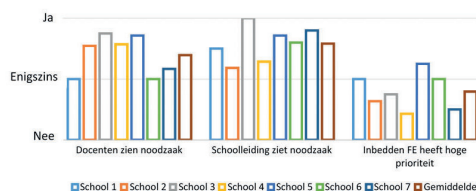
Afbeelding 1. Voorbeeld van een ingevulde scan

In de contextscan zijn twee evaluatiemomenten (0-meting en voortgangsmeting) ingebouwd, waardoor tussentijdse veranderingen ten aanzien van de ervaren cultuur gemonitord kunnen worden.

Opbrengsten en dilemma's

We hebben de contextscan laten invullen door leraren en leidinggevendenden van 18 scholen die meedoen in de leernetwerken 'Formatief Evalueren'. In totaal hebben 142 leraren en 45 leidinggevendenden de scan ingevuld. Hieronder presenteren we enkele observaties.

De verandercultuur blijkt – niet onverwacht – op de achttien scholen behoorlijk uiteen te lopen. Bovendien komen uit de resultaten een aantal dilemma's naar boven. Zoals de spanning tussen ervaren noodzaak om met formatief evalueren aan de slag te gaan (die vrij hoog is) en de gegeven prioriteit aan het implementatieproces ervan (die vrij laag is), zie figuur 2. Zowel leraren als leidinggevendenden vinden formatieve evaluatie dus belangrijk, maar toch wordt er meestal binnen de school geen al te hoge prioriteit aan gegeven.

Figuur 1. Gemiddelde scores per school (tabel toont deel van de scholen) op de stellingen over de noodzaak om te innoveren en prioriteit van de implementatie van formatief evalueren.

Een ander dilemma is dat de noodzaak van formatieve evaluatie wordt ingezien, maar er onder leraren en leidinggevendenden nog maar een geringe consensus bestaat over wat het precies inhoudt. Er bestaan veel verschillende beelden over hoe je formatieve evaluatie kunt toepassen in de klassen, wat de schoolbrede implementatie kan bemoeilijken. Wat ook opvalt is dat er vaak veel mensen betrokken zijn bij de implementatie van formatief evalueren, maar dat er veel onduidelijkheden zijn over de rol- en taakverdeling. Een laatste dilemma is dat er ontzettend veel gedaan wordt rondom formatief evalueren in de scholen, maar dat het implementatieproces nog niet vaak systematisch en doelmatig wordt opgepakt en tussentijds geëvalueerd.

Conclusie

Wij merken dat de contextscan een bruikbaar instrument is voor scholen om zicht te krijgen op de ervaringen van leraren en leidinggevendenden als het gaat om de implementatie van formatief evalueren in de school. Deze ervaringen zijn belangrijk om met elkaar te bespreken, de koers (opnieuw) te bepalen, waar nodig bij te sturen en zodoende te bepalen op welke punten actie moet worden ondernomen.

'Hoe krijgen we onze collega's mee?'

'Hoe krijgen we onze collega's mee?', 'Hebben we wel hetzelfde beeld bij formatief evalueren?' en 'Wat bedoelen we eigenlijk met *Leerlingen zijn eigenaar van hun leerproces?*' Een grote les is om gedeelde beelden bij collega's te creëren. Dat kost tijd. Maar het loont. Voer daarom frequent (korte) gesprekken met groepjes collega's in telkens wisselende samenstelling. Niet alleen met de voorlopers. Stel de vraag centraal: hoe willen we dat de school er in 2022 uitziet? Hoe gedragen leerlingen en leraren zich concreet? Dus niet: leerlingen zijn eigenaar van hun leren. Maar bijvoorbeeld: leerlingen voeren een keer in de drie weken een gesprek over hun voortgang met hun mentor. Tip: ga met je collega's niet slechts een keer in gesprek aan het begin van de verandering, maar gedurende het hele implementatieproces, zodat je gezamenlijk gecreëerde beelden ook kunt bijstellen.

- Download de contextscan om in kaart te brengen hoe jouw collega's aankijken tegen het implementatieproces van formatief evalueren. <https://bit.ly/2FvIsd5>
- Dit kaartspel is ontwikkeld om in de dialoog over formatief evalueren een gemeenschappelijke taal te ontwikkelen: wat bedoelen we, waar hebben we het over en waarover niet? <https://bit.ly/2KddJaf>
- Op zaterdag 26 januari 2019, 14.30 uur geven Nol van Beurden (directeur-bestuurder CVO 't Gooi) en Gerdi-neke van Silfhout (SLO) een seminar 'Formatief evalueren: hoe krijg je 'ze' mee?' op de Nationale Onderwijs Tentoonstelling (NOT). Aanmelden: <https://not.exporoute.com/seminar/S505>

Materialen

- **Publicatie 'Verhelderen van leerdoelen en succescriteria'**
Een publicatie over het verhelderen van leerdoelen en succescriteria met leerlingen: uitkomsten van literatuuronderzoek en drie concrete lesvoorbeelden, <https://bit.ly/2BdipmF>
- **Handreiking & checklist 'In gesprek over leerdoelen en succescriteria'**
Een handreiking en een checklist om als team (vaksectie of kartrekkers FE) in gesprek te gaan over het hoe en wat van leerdoelen en succescriteria, <https://bit.ly/2FC4lrs>

Formatief evalueren vanaf les 1

Welke nieuwsbrief is de beste en waarom?

► door Marianne van der Heijden-Blom, vmbo-docent profiel Zorg & Welzijn, De Meerwaarde Barneveld

Binnen Zorg & Welzijn werken we met leerdoelen gedurende een periode waarin 'Werken in de kinderopvang' centraal staat. Een van de onderdelen waar leerlingen aan werken is de nieuwsbrief. Het leerdoel dat we hierbij hebben opgesteld, is: 'De leerling kan met behulp van ict-vaardigheden een nieuwsbrief opstellen'. Leerlingen werken gedurende zes weken aan de nieuwsbrief die ze steeds verder vullen met berichten en artikelen.

Een nieuwsbrief opstellen betekent informatie verzamelen, goed selecteren en opschrijven, logisch ordenen in de nieuwsbrief, deze opmaken en daarbij ICT-middelen effectief inzetten. En dat allemaal afgestemd op de doelgroep van de nieuwsbrief, de ouders/verzorgers van de kinderen. Hoe pakken we dat aan?

Eerst kijken naar het werk van anderen

In de eerste week gaan leerlingen op zoek naar een aantal nieuwsbrieven. We hebben zelf ook vijf nieuwsbrieven geselecteerd. Leerlingen bekijken in groepjes een aantal van deze nieuwsbrieven. Ze krijgen daarbij een lijst met succescriteria waaraan ze een goede nieuwsbrief kunnen herkennen, onder andere over het gebruik van tekstvakken, het overzichtelijk ordenen van de berichten in de nieuwsbrief en het plaatsen van passende illustraties. Leerlingen ordenen de nieuwsbrieven van goed naar minder goed. Vervolgens koppelen we daar in een groepsgesprek de succescriteria aan. We bepalen gezamenlijk of deze lijst op basis van de voorbeelden nog aangepast moet worden.

Leerlingen zijn op deze manier actief betrokken bij de succescriteria, analyseren voorbeelden en kunnen deze evalueren en doen zo ideeën op voor hun eigen nieuwsbrief. We checken vervolgens nog een keer of de leerlingen daadwerkelijk aan de slag kunnen door één leerling de opdracht aan de klas te laten uitleggen en leerlingen met elkaar laten discussiëren over wat hun eerste stappen worden. Ook geven ze elkaar tips daarvoor.

En nu kijken naar eigen werk...

Tussentijds zijn er nog twee grotere evaluatiemomenten. De eerste na twee weken, waarbij leerlingen in drietallen hun eigen conceptnieuwsbrief bespreken en aan de hand van de succescriteria feedback geven op elkaars werk. Het tweede evaluatiemoment is een week voor de inleverdatum. Leerlingen herhalen de activiteit van de eerste les: ze leggen nu elkaars nieuwsbrieven van goed naar minder goed en geven elkaar gericht feedback aan de hand van de succescriteria. Ze hebben vervolgens nog een week om hun nieuwsbrief aan te passen.

Vooraf leerlingen die verzamelen, ordenen, schrijven en herschrijven moeilijk vinden, weten veel beter wat ze moeten doen, gaan eerder aan het werk en durven ook meer vragen te stellen en elkaar feedback te geven.

Juist of Onjuist? ✓

'De nieuwe AVG-wet staat formatieve evaluatie tijdens de gymles in de weg'

► door Sjoerd Bergambagt, docent BWO en coördinator havo 2 en 3, Christelijk Lyceum in Apeldoorn, foto Ed van de Berg

De nieuwe privacywet stelt dat we niet zomaar een foto van een leerling mogen publiceren in een nieuwsblad zonder toestemming. We moeten als school kunnen aantonen welke maatregelen we nemen om de persoonsgegevens van onze leerlingen te beschermen. Maar wat betekent dit voor het inzetten van videobeelden van leerlingen tijdens de gymles, waarmee ze terugkijken op hun eigen proces en prestaties en nagaan hoe ze zichzelf kunnen verbeteren?

Video in de klas

Formatieve evaluatie is bij ons in stroomversnelling gekomen toen we de tablet introduceerden in de gymzaal. Leerlingen kunnen op de tablet leskaarten, instructiefilmpjes en filmbelden met voorbeelden raadplegen. Ook gebruiken we de

tablet om het leerproces van leerlingen te ondersteunen. Dat doen we door gebruik te maken van een 'video delay applicatie', waardoor leerlingen videobeelden vertraagd kunnen bekijken maar die niet worden opgeslagen. Een groot voordeel in het kader van de AVG-wet.

Een voorbeeld van mijn eigen les met de leerlingen uit havo-3. Op het programma staat de tipsalto op schuivlak met aanloop. Leerlingen vinden het moeilijk om de uitvoering van deze sprong in te schatten. Ik sta zelf naast het schuivlak, observeer en analyseer de sprong van de leerling (fase 2 en 3 van de FE-cyclus) en geef na de sprong van de leerling een gerichte opmerking over de sprong aan de leerling (fase 4). De leerling loopt vervolgens naar de tablet en bekijkt zijn of haar eigen sprong in vertraging terug. Dat doen ze met mijn feedback in hun achterhoofd. Ze bedenken vervolgens hoe ze de sprong de volgende keer uitvoeren.

Groei zichtbaar, eindcijfer naar de achtergrond

De aanpak is geschikt in de fase van het verhelderen van leerdoelen en succescriteria. Leerlingen observeren en benoemen waar een goede sprong aan voldoet. Maar ook bij de tussentijdse en uiteindelijke evaluatie van de sprongen. We merken dat door deze aanpak de druk op het eindcijfer bij leerlingen afneemt. Deze aanpak maakt het leren van leerlingen zichtbaar en zorgt ervoor dat leerlingen hun eigen groei zien en ook waar hun verbeterpunten liggen.

We denken dat het gebruik van videobeelden in veel schoolvakken een effectief middel is om het leerproces zichtbaar te maken, met name wanneer het gaat om het aanleren van vaardigheden.